
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338.439.02

І. О. КУЗНЕЦОВА,
*професор, доктор економічних наук,
завідувачка кафедри менеджменту
Одеського національного економічного університету,
вул. Преображенська, 8, 65082, Одеса, Україна*

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВЕКТОР РОЗВИТКУ

Запропоновано склад індикаторів для аналізу національної продовольчої безпеки, що відображають її взаємозв'язок з розвитком зернового ринку. Доведено, що вектор експортування зернових неможливо розглядати як чинник економічного зростання економіки через сприяння деіндустріалізації країни, вивезення продукції з низькою доданою вартістю та накопичення низки соціальних проблем. Проведено порівняльний аналіз зовнішньоекономічної діяльності борошномельної галузі України і Туреччини. Запропоновано заходи з державного сприяння зовнішньоекономічній діяльності борошномельної галузі.

Ключові слова: продовольча безпека; індикатори продовольчої безпеки; зерновий ринок; експорт зерна; зовнішньоекономічна діяльність борошномельної галузі.

Бібл. 16; рис. 12; табл. 1.

UDC 338.439.02

INNA KUZNETSOVA,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Management Department
Odesa National Economic University,
8, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine*

FOOD SECURITY OF UKRAINE: DEVELOPMENT VECTOR

The composition of indicators for analyzing the national food security, which reflect its relationship with the development of the grain market, is proposed. It is proved that the grain export vector cannot be considered as a factor of economic growth of the economy due to facilitating the deindustrialization of the country, export of products with low added value and accumulation of a number of social problems. The comparative analysis of foreign economic activity of the flour-milling industry of Ukraine and Turkey is performed. Measures on the state support of foreign trade activity of the flour-milling industry are proposed.

Keywords: food security; food security indicators; grain market; grain export; foreign economic activity of the flour-milling industry.

References 16; Figures 12; Table 1.

З середини 1970-х років, коли виникла соціально-економічна проблема глобального дисбалансу між надвиробництвом продовольства у розвинутих країнах і

© Кузнецова Інна Олексіївна (Kuznetsova Inna), 2019; e-mail: inna.stream27@gmail.com.

масовим недоїданням населення ряду країн “третього світу”, питання продовольчої безпеки стали предметом активного розгляду світовим співтовариством. На будь-якому форумі вона порушується як одна з пріоритетних. Харчування є найважливішою умовою існування людини, тому продовольча безпека забезпечує автономність і незалежність держави і є важливою складовою національної безпеки кожної країни. Вона стоїть на одному рівні з фінансовими ресурсами й енергетичною безпекою та визначається як базовий фактор сталого розвитку держави. Формування продовольчої безпеки певним чином залежить від вектора розвитку зернового ринку, який забезпечує населення найбільш масовими продуктами харчування (хлібобулочними і макаронними виробами, крупами) та кормами тваринництва. Наша країна входить до десятки лідерів за показником валового виробництва зерна і до трійки його світових експортерів, отже, є державою, що підтримує безпеку на глобальному рівні. Інтеграція України у світову економіку актуалізує проблему продовольчої безпеки на національному рівні, оскільки лише за умови гарантування населенню фізичної та економічної доступності продовольства в належному обсягу та відповідної якості держава може проводити незалежну політику. З огляду на це виникає необхідність дослідити стан продовольчої безпеки нашої держави на національному рівні у взаємозв'язку з характеристиками зернового ринку і визначити її вектор розвитку.

Питання продовольчої безпеки перебувають у центрі уваги багатьох учених. Її сутність, базові складові, важливість у загальнодержавній політиці глибоко висвітлювали такі вітчизняні вчені, як П.Т. Саблук [1], В.І. Власов [2], С.М. Кваша [3]. Питання моделювання продовольчої безпеки та її основних загроз досліджено в праці В.М. Гейця, М.О. Кизима, О.І. Черняка [4]. В.П. Щербань розглянув регіональні аспекти продовольчої безпеки з точки зору безпеки продуктів харчування для споживачів [5]. Дослідження принципів забезпечення продовольчої безпеки на макро- і мезорівнях проведено І.В. Федуловою [6]. Велику увагу науковці приділяють рівню забезпечення продовольчої безпеки України та визначенню тенденцій у змінах основних індикаторів. Зокрема, у своїх працях їх досліджували М.М. Бабич [7], В. Дудар [8], Г.М. Колісник [9], Т.Л. Мостенська [10], С.В. Щербина [11].

Незважаючи на вагомий надбання вітчизняних науковців, є коло питань, які ще не розглянуто в достатньому обсягу. Так, потребують додаткових досліджень взаємозв'язок розвитку національного зернового ринку і стан продовольчої безпеки країни, а також шляхи державної підтримки підвищення її рівня, що, в кінцевому підсумку, надасть можливість забезпечити населення корисними і доступними продуктами харчування.

Отже, **мета статті** – узагальнити вплив розвитку національного зернового ринку на продовольчу безпеку країни, визначити головні проблеми та вектор її підвищення.

Міжнародна організація FAO постійно відстежує стан світового ринку продовольства. Індекс продовольчих цін, який включає середнє значення індексу цін на п'ять основних товарних груп продовольчої сировини (м'ясо, молочні продукти, зернові, масла та жири, цукор), з 2004 р. демонстрував тенденцію до підвищення, яка зберігалася до 2013 р. Високі темпи зростання цін на продовольство фіксувалися три роки поспіль – у 2006, 2007 та 2008 рр., коли індекс цін піднявся до 201,4 пункту,

після чого у 2009 р. відбувся спад цін. Проте у 2011, 2012 і 2013 рр. нове піднесення сягнуло рекордного значення – 229,9 пункту.

Через такі значні стрибки цін на аграрну продукцію аналітики інвестбанку Goldman Sachs запровадили новий термін “агфляція”, який визначає процес випереджального зростання цін на продовольство і технічні культури сільськогосподарського походження порівняно із зростанням цін у цілому або в несільськогосподарській сфері [12]. Після падіння індексу продовольчих цін у 2015 р. в останні роки він залишається на стабільному рівні – приблизно 168 пунктів. Це значення є майже в 1,5 раза вищим за рівень початку 2000-х років, що свідчить про подорожчання продуктів харчування. Індекс цін на продовольство значною мірою залежить від індексу зернових, що підтверджує їх динаміка (рис. 1).

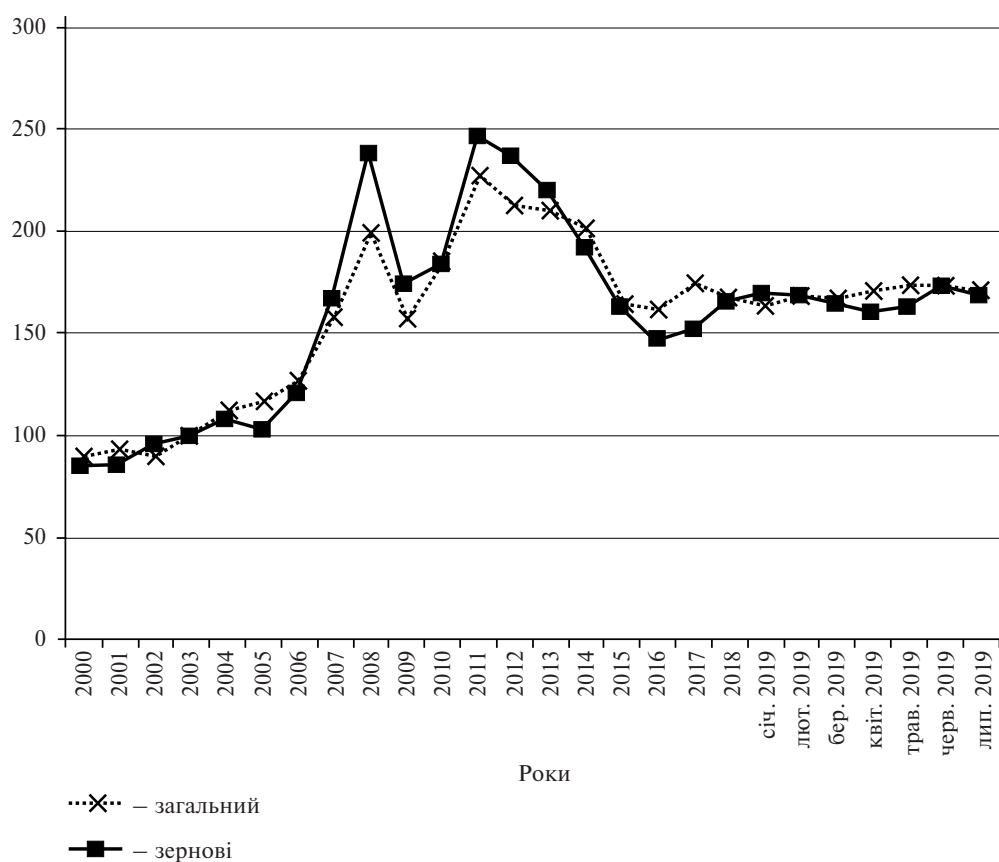

Рис. 1. Динаміка індексів продовольчих цін FAO за 2000 р. – перші сім місяців 2019 р.

Тут і рис. 2–4 побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food Agriculture Organization of the United Nations – FAO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>.

Ринок зерна у світі є найрозвинутішим, про що свідчить більша за інші продовольчі культури площа ріллі (62%), відведена для його вирощування. Світове виробництво зерна у 1990-х роках порівняно з 1950-ми роками збільшилося з 530 млн. т до 1863 млн. т, або в 3,5 раза, а в останні роки воно сягнуло приблизно 2600 млн. т. Проте на фоні збільшення чисельності населення у світі темпи зростання виробництва зернових є недостатніми. Забезпеченість зерном на душу населення після зростання з 250 кг у 1950 р. до 404 кг у 1985 р. та подолання найниж-

чої межі у 2010 р. (311 кг), тримається на рівні 350–360 кг, який не здатен задовольнити потреби населення Землі (рис. 2).

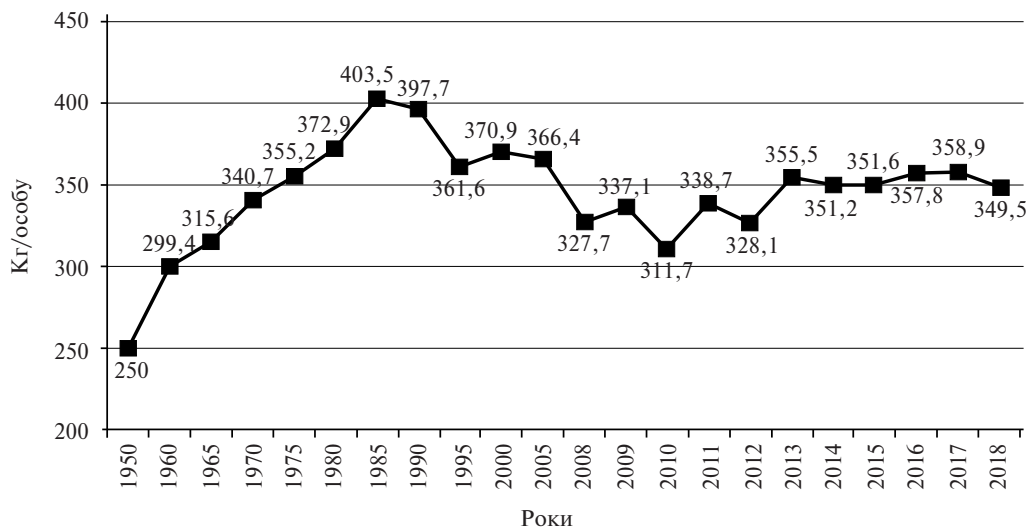

Рис. 2. Виробництво зернових на душу населення у світі в 1950–2018 рр.

Відставання темпів зростання виробництва зернових порівняно з темпами зростання світової чисельності населення призвело до дисбалансу між пропозицією і споживанням зерна. Ще одним базовим чинником, який сприяє цьому процесу, є значний приріст використання зерна як корму для худоби і птиці у тваринництві. Починаючи з 1980-х років споживання продуктів тваринницького походження у світі помітно збільшилося (майже в три рази – зі 133 млн. т до 330 млн. т) (рис. 3) і перевищило темпи зростання вживання інших харчових продуктів.

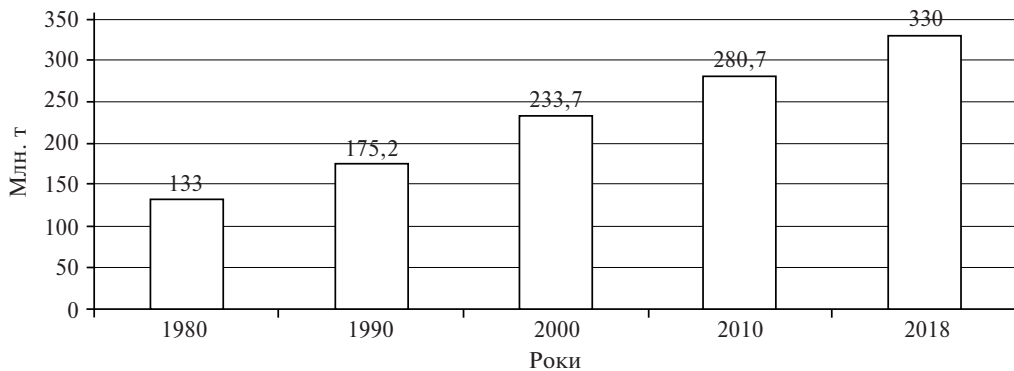

Рис. 3. Динаміка споживання м'яса у світі в 1980–2018 рр.

На цей показник значно впливає зростання чисельності населення у світі. Другим важливим чинником, що сприяє позитивній динаміці споживання м'яса, є зростання середнього класу та доходів у цілому. Середній дохід населення у світі за 50 років зріс більш як утричі. Чималу роль у цьому процесі відіграють такі країни, як Китай та Бразилія, де відбувається значний економічний розвиток і постійно зростає економіка. З підвищенням рівня доходів населення в цих країнах і формуванням сотні мільйонів осіб середнього класу зростає споживання м'ясних продуктів (рис. 4), для виробництва яких потрібно дедалі більше зернових.

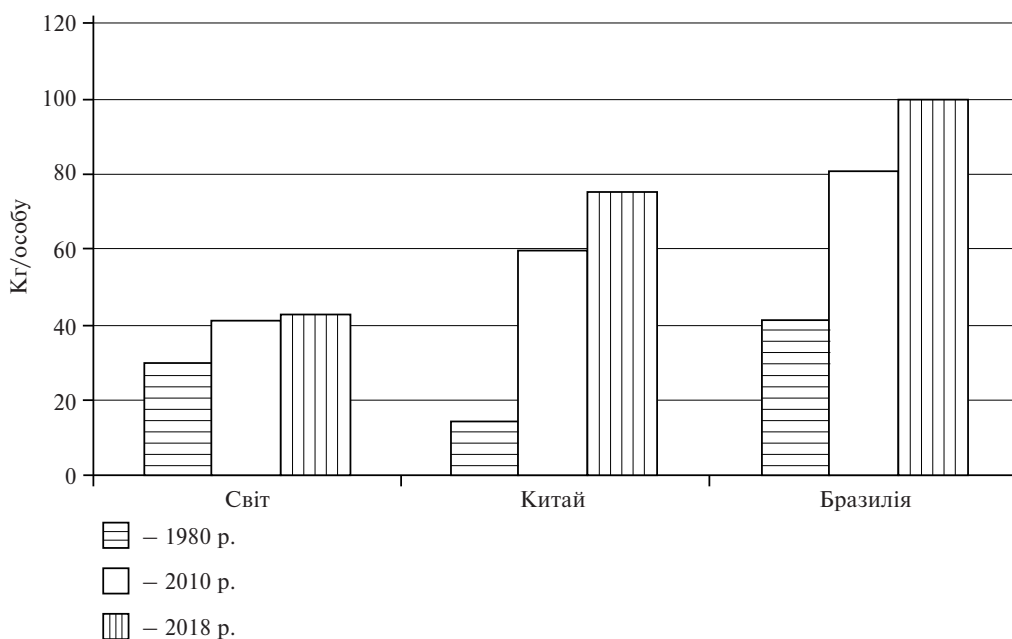

Рис. 4. Споживання м'яса на душу населення в 1980, 2010 і 2018 рр.

Отже, істотний дисбаланс між пропозицією та споживанням зерна на світовому ринку зумовлений низкою базових чинників: відставанням темпів виробництва зерна від темпів зростання чисельності населення і збільшенням споживання зерна у тваринництві. Ці фактори підтримують стійкий підвищений попит на зернові культури. Слід наголосити, що FAO оцінює світову продовольчу безпеку за низкою індикаторів, серед яких важливими є саме показники розвитку зернового ринку: відношення світових запасів зерна до світового споживання і середньодушове виробництво зерна *. Отже, наведені чинники створюють загрозу світовій продовольчій безпеці.

Україна сьогодні відіграє ключову роль у її стабілізації як провідний експортер зерна. Наша держава вийшла на світовий ринок зерна у 1998/99 МР і вже у сезоні 2002/03 МР стала шостою країною у світі за обсягами експорту. Нині вона стабільно перебуває в десятці найпотужніших світових експортерів і продовжує нарощувати його обсяги (рис. 5).

Попри те, що ми посідаємо провідне місце як аграрна держава, ціни на продукти переробки зерна і тваринництва щороку зростають. За даними FAO, Україна ввійшла в десятку країн світу (серед яких Шрі-Ланка, Кенія, Пакистан, Російська Федерація, Гватемала, Бангладеш, Індонезія), які в останні 10 років є лідерами із зростання цін на продовольство. Для вітчизняних громадян подорожчання продуктів харчування є відчутним, оскільки у структурі витрат середньостатистичної родини продукти харчування, за офіційними даними, становлять 50–55%. Для порівняння: в європейських країнах вони не перевищують 20%. Виникає цілком логічне запитання: “Посідаючи провідне місце в забезпеченні світової продовольчої безпеки, чи підтримує наша держава її належний національний рівень?”.

* Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food Agriculture Organization of the United Nations) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org>.

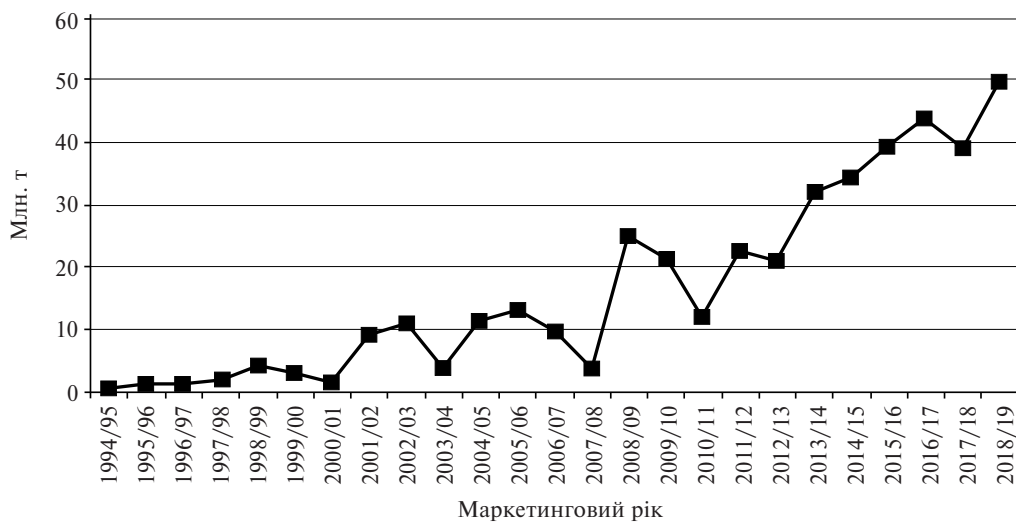

Рис. 5. Динаміка експорту зерна Україною в 1994/95–2018/19 МР

Тут і рис. 6–10 побудовано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Продовольча безпека країни оцінюється за низкою граничних показників. В Україні перелік відповідних індикаторів затверджено у “Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки” *. До них віднесено такі: добова енергетична цінність раціону людини; забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів; диференціація вартості харчування за соціальними групами; місткість внутрішнього ринку окремих продуктів; продовольча незалежність за окремим продуктом.

Частину затверджених індикаторів можна знайти в різних інформаційних джерелах на сайті Державної служби статистики України, решту – розрахувати за представленими даними. Безпосередньо структурованих даних в офіційних джерелах не надано. На сьогодні узагальнення інформації, відстеження тенденцій стану продовольчої безпеки виконують науковці, які при цьому відзначають, що вона лише частково задовольняє порогові індикатори [7; 9; 10].

Зважаючи на лідируючі позиції нашої країни на світовому зерновому ринку, ми вважаємо за доцільне розглянути індикатори продовольчої безпеки, які безпосередньо відносяться до показників його розвитку і споживання хлібопродуктів і продуктів тваринництва, для виробництва яких використовують зерно. Отже, до таких індикаторів буде доречним віднести:

- процент споживання продуктів тваринного походження в добовому енергетичному раціоні людини;
- забезпечення раціону харчування людини основними видами продуктів, в основі яких є перероблене зерно чи виготовлення яких пов’язано з його споживанням;
- диференціація вартості харчування населення за соціальними групами за продуктами, в основі яких є перероблене зерно чи виготовлення яких пов’язано з його споживанням;
- середньодушове виробництво зерна.

* Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rad.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>

До цих показників ми вважаємо за необхідне долучити індикатор середньодушового виробництва зерна, який надає можливість оцінити його достатність для виготовлення хлібопродуктів і продуктів тваринництва у необхідній для їх споживання кількості.

Розрахуємо перелічені індикатори продовольчої безпеки для нашої держави. Для цього ми відповідним чином використали групи харчових продуктів, в основі яких є зерно чи виготовлення яких пов'язано з його споживанням, а саме: хліб і хлібопродукти; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; яйця.

1. Питома вага споживання продуктів тваринного походження в добовому енергетичному раціоні людини. Розраховується як частка добової енергетичної цінності раціону людини, яка є затвердженим індикатором продовольчої безпеки і визначається Державною службою статистики України. Граничне значення цього індикатора дорівнює 2500 ккал/доба, і з 2000 р. в нашій країні жодного разу він не був нижчим за встановлену межу, що свідчить про його відповідність нормам продовольчої безпеки. Проте, згідно з міжнародними нормами [13], 55% добового раціону повинні забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження. За результатами наших розрахунків, у 2000–2018 рр. цей індикатор перебував на рівні 27–29% (рис. 6). Отже, споживання продукції тваринного походження забезпечувало лише третину середньодобового раціону, що є майже у два рази меншим від граничного значення, тобто цей показник є задовільним лише на половину.

Рис. 6. Динаміка питомої ваги споживання продуктів тваринного походження в добовому енергетичному раціоні людини у 2000–2018 рр.

2. Забезпечення раціону людини основними видами продуктів, в основі яких є перероблене зерно чи виготовлення яких пов'язано з його споживанням. Визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою, рекомендованою МОЗ. Оптимальним вважається відповід-

ність (або перебільшення) фактичного споживання продуктів харчування на душу населення протягом року його раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням має дорівнювати або бути більшим за 1.

За проведеними розрахунками, станом на 2018 р. має місце недостатність споживання м'яса і м'ясопродуктів на 30%, молока і молокопродуктів – на 48%. Показники споживання хліба і хлібопродуктів та яєць майже відповідають граничним, проте це вказує на переважання найдешевших продуктів у раціоні населення. Крім того, починаючи з 2014 р. значення розрахованих індикаторів, за винятком споживання м'яса, зменшуються (рис. 7), що не відповідає вимогам продовольчої безпеки.

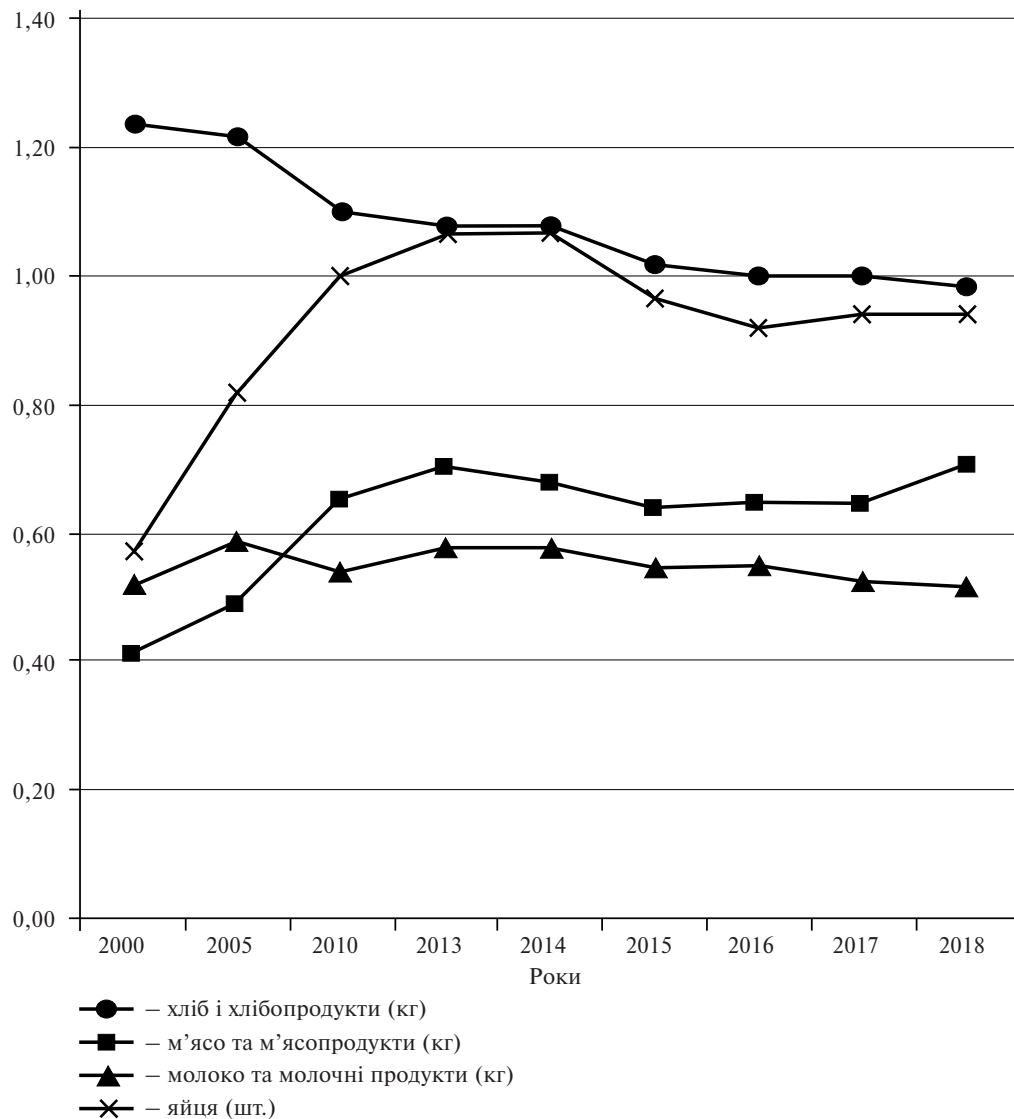

Рис. 7. Динаміка індикаторів достатності споживання продуктів харчування (на особу за рік) у 2000–2018 рр.

3. Диференціація вартості харчування за соціальними групами за продуктами, в основі яких є перероблене зерно чи виготовлення яких пов'язано з його споживанням.

Відстежується в динаміці та обчислюється як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами і вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами. Оптимальним вважається зниження значень індикаторів, що свідчить про зменшення розшарування соціальних груп за продовольчими витратами.

Порівняння розрахованих індикаторів за наведеним нами переліком продуктів схематично подано на рисунку 8.

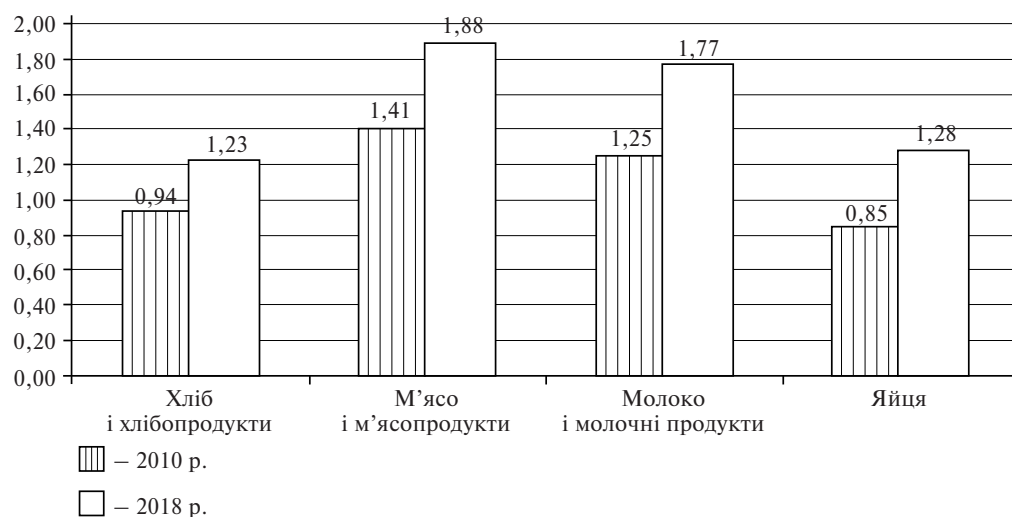

Рис. 8. Динаміка індикаторів вартості харчування соціальних груп населення за основними продуктами харчування у 2010 і 2018 рр.

Результати аналізу дають підстави стверджувати, що за всіма розглянутими продуктами розшарування соціальних груп за продовольчими витратами протягом восьми років зросло, причому найбільше за молочними і м'ясними продуктами – відповідно, на 0,52 і 0,47 процентного пункту.

4. Середньодушкове виробництво зерна. Розраховується як відношення його валового збору до чисельності населення. Оскільки наша країна є світовим лідером за експортом зерна, вважаємо за доцільне врахувати цей фактор у розрахунку даного індикатора. Ми виходимо з тих міркувань, що раціональна і гранична норми середньодушового виробництва зерна були встановлені з огляду на потребу людини в харчуванні як безпосередньо хлібопродуктів, так і продуктів тваринницького походження, для виробництва яких використовують зерно. Отже, вивезення зерна за межі держави відповідним чином зменшує внутрішнє споживання.

Динаміку індикатора середньодушового виробництва, за винятком експортованого зерна, за період 2005–2018 рр. представлено на рисунку 9. Граничний або мінімальний рівень цього показника становить 600 кг/особу, проте оптимальним вважається 1000 кг/особу. За досліджений період цей показник перевищував граничне значення лише у 2011, 2013 і 2014 рр. До речі, показник середньодушового виробництва зерна, за винятком експортованого, становить, зокрема, у США 977,5 кг/особу, Канаді – 1057 і Австралії – 836,9 кг/особу.

Попри те, що в останні роки валовий збір зерна значно зріс і не опускався нижче за 60 млн. т, а у 2018 р. сягнув рекордної позначки у 70,1 млн. т, індикатор його середньодушового виробництва, за винятком експортованої частини,

дорівнював 480 кг/особу, тобто був на 120 кг нижчий за граничне значення. Це зумовлено тим, що одночасно з рекордним зростанням валового збору зерна рекордно зріс і його експорт – до 49,7 млн. т. Для порівняння: в нашій країні на початку 2000-х років валовий збір зерна коливався в межах 38–42 млн. т. Це свідчить про те, що експорт зернових зростає за рахунок як збільшення валового збору зерна, так і його внутрішнього споживання. Таким чином, Україна хоча і є найбільшим експортером зерна, за індикатором його середньодушового виробництва не відповідає граничному показнику продовольчої безпеки і значно відстає від оптимального рівня. Результати проведеного аналізу зведемо у таблицю.

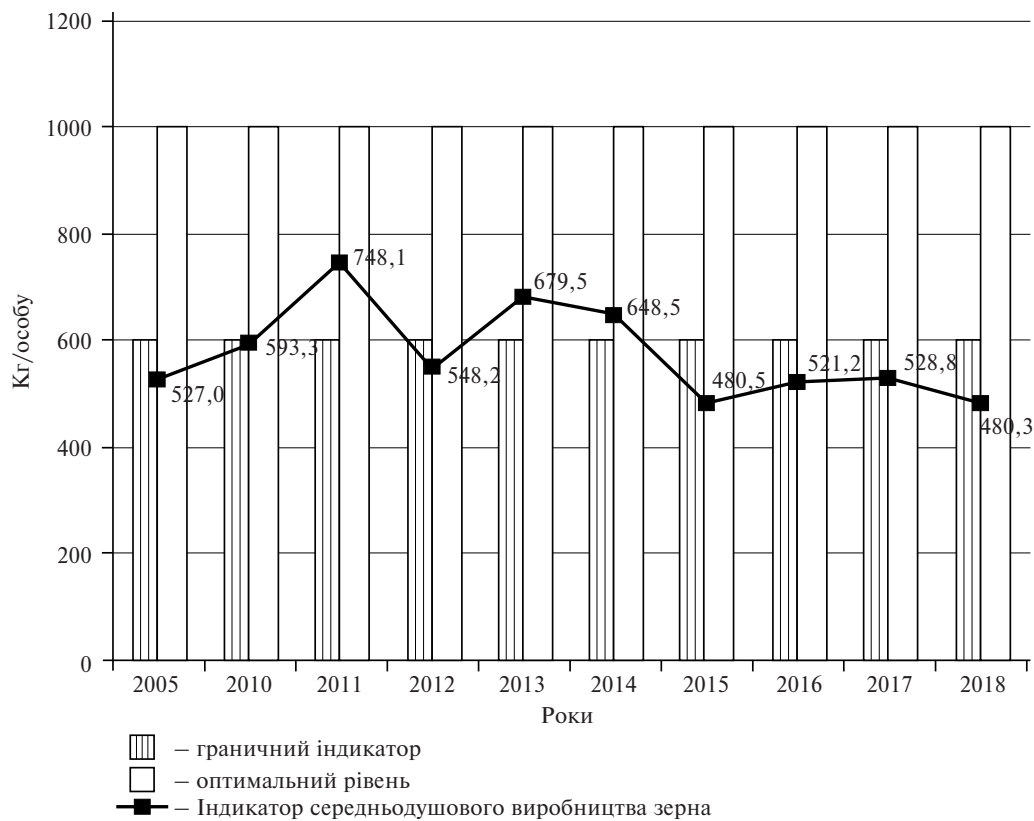

Рис. 9. Динаміка індикатора середньодушового виробництва зерна у 2005–2018 рр.

Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що виокремлені та розраховані нами значення індикаторів продовольчої безпеки свідчать, що стан вітчизняного зернового ринку відповідає вектору “голодного експорту”, який характеризується нарощуванням обсягів експорту зерна за рахунок не тільки збільшення його валового збору, а й зменшення споживання зерна як у зернопереробній промисловості, так і у тваринництві.

Таким чином, хоча Україна займає на світовому ринку провідну позицію з експорту зерна і відіграє важливу роль у забезпеченні світової продовольчої безпеки, за показниками, які характеризують національну продовольчу безпеку (зокрема, з розвитку зернового ринку), її стан не є задовільним. Зрозуміло, що вивезення зерна є стабільним джерелом валютних надходжень – у товарній структурі експорту України аграрна продукція має одну з найбільших часток (22,37%).

Таблиця

Значення і оцінка індикаторів національної продовольчої безпеки, безпосередньо пов'язаних з розвитком зернового ринку *

Індикатор	Значення	Оцінка
Процент споживання продуктів тваринного походження в добовому енергетичному раціоні людини	Становить 29% при значенні граничного показника 55%. Є майже у два рази нижчим від граничного показника	Незадовільна
Забезпечення раціону людини основними видами продуктів	Спостерігається недостатність споживання за такими продуктами харчування: м'яса і м'ясопродуктів – на 30%, молока і молокопродуктів – на 48%. Починаючи з 2014 р. значення індикаторів, за винятком споживання м'яса, має тенденцію до зменшення	Незадовільна
Диференціація вартості харчування за соціальними групами за продуктами, в основі яких є перероблене зерно чи виготовлення яких пов'язано з його споживанням	За всіма розглянутими продуктами розшарування соціальних груп за продовольчими витратами протягом восьми років збільшилося	Незадовільна
Середньодушкове виробництво зерна, за винятком експортованого	Середньодушкове виробництво зерна не відповідає граничному показнику і значно відстає від оптимального рівня	Незадовільна

* Складено автором за власними розрахунками.

Наша держава тривалий час входить до десятки найбільших світових виробників зерна і до першої трійки його світових експортерів. Такі досягнення дозволили урядовцям говорити про можливість використання цього фактора як шансу для динамічного розвитку країни. Проте статистичні дані свідчать, що в аграрній державі населення витрачає на харчування половину свого доходу.

Стійкий попит на зерно на світовому ринку і можливості України задовольнити його надали поштовх до зростання інвестицій у сільськогосподарське виробництво, що сприяло підвищенню врожайності зернових у два рази: з 21,78 ц/га (в середньому за 1995–1999 рр.) до 44,25 ц/га (в середньому за 2015–2018 рр.). Аграрний сектор отримав низку преференцій через лояльнішу кредитну політику банків і податкові пільги. Тому у вітчизняній економіці темп зростання капіталовкладень в агробізнес – один з найвищих.

Особливістю аграрного бізнесу є відносно невеликий розмір інвестицій, який приносить швидкий та гарантований дохід. Рівень рентабельності вирощування зернових, за оцінками Державної служби статистики України, хоча і знижується в останні роки, має привабливе значення: для зернових і зернобобових – на рівні 25%, для соняшнику – 41%. З моменту посівної до продажу проходить менше року, тому для бізнесу такі показники, навіть з урахуванням ризиків, є прийнятними. До того ж, продавати вирощене зерно набагато простіше, ніж побудувати підприємство з його переробки. Агробізнес не вимагає вкладення грошей у створення нових конкурентних продуктів, вивчення ринку збуту, заходів з підвищення якості продукції, витрачання коштів на рекламу тощо. І головна особливість полягає в тому, що строк окупності так званих агрокладень, на відміну від виробництва, не перевищує одного року. Швидка віддача стимулює нарощувати виробництво і збут зернових. Завдяки їх значним темпам приросту агробізнес називають

“локомотивом зростання економіки України, який дасть можливість вирішити низку проблем на макрорівні” [14].

Проте ця теза викликає сумніви через певні міркування. Перш за все, сільське господарство належить до сировинного сектору економіки, який орієнтований на експлуатацію національних земельних ресурсів і продаж продукції з низьким ступенем переробки і, відповідно, низькою доданою вартістю. Вектор розвитку із стратегічним спрямуванням переважно на експорт аграрних культур призводить до ряду проблем. Вітчизняне сільське господарство має здебільшого екстенсивний шлях розвитку. Великий бізнес, який вкладає кошти в аграрний сектор, не звертає уваги на встановлені сівозміни та надає перевагу культурам, що виснажують землю, в тому числі технічним. Так, з 2005 по 2018 р. посівні площі під соняшник збільшилися майже у два рази (з 3,74 млн. до 6,12 млн. га), а під ріпак – ще значніше (з 0,21 млн. до 1,04 млн. га). Водночас посіви традиційних продовольчих культур стрімко зменшуються. Такий розподіл площ неодноразово піддавався критиці, зокрема, щодо зниження родючості українських чорноземів.

Існуючий вектор розвитку може призвести і до значних соціальних проблем на селі. Сучасні технології забезпечують дуже високу продуктивність праці, тому з часом для обробки земель в Україні, як і в інших державах, потрібно буде дедалі менше людей. Так, у США менш як 1% населення (близько 2 млн. осіб) обробляють усі землі сільськогосподарського призначення країни. На сьогодні в Україні в сільській місцевості проживає 31% населення.

За досвідом інших країн, населення поступово мігрує до міст, де можна знайти роботу. Для цього мають розвиватись інші галузі економіки, завдяки чому створюватимуться нові робочі місця. Проте у нас поки що цього не відбувається. Навпаки, більшість переробних галузей нині стають інвестиційно непривабливими і неконкурентоспроможними, і, як наслідок, має місце деіндустріалізація країни [15]. Це накладає відбиток на всі без винятку інституції держави. Сировинний вектор розвитку, на відміну від високотехнологічного, оперує людськими ресурсами, управління якими не вимагає високих кваліфікаційних навичок. За таких умов стає непотрібною розвинута система вищої освіти. Наслідками цього є міграційні процеси, коли люди від’їжджають до розвинутих країн, старіння нації та подальше скорочення українського населення.

Жодна держава ще не досягла значних економічних успіхів тільки завдяки сільському господарству [16], тому вибір агросектору як “локомотиву” зростання економіки, на нашу думку, не є обґрунтованим. Він може допомогти вирішити тільки поточні проблеми у зовнішньоторговельному балансі країни і призвести до швидкого збагачення вузького кола осіб.

Відповідно до концепції ланцюга накопичення вартості, економічно доцільним є експорт продуктів переробки замість сировини, які є товарами з більшою доданою вартістю. Отже, їх виробництво забезпечує і більш високу заробітну плату робітників, і зростання бюджетних надходжень від галузі. Таким чином, варто розвивати внутрішню переробку зерна і нарощувати експорт готової продукції, і в першу чергу – борошномельної.

Вітчизняна борошномельна галузь стала експортоорієнтованою лише з 2007 р. До того вивезення борошна відбувалося в мізерних обсягах (20–30 тис. т на рік). Поштовхом для розвитку експортної торгівлі було введення урядом квотування

експорту зерна. На сьогодні експорт борошна коливається в межах 250–360 тис. т; рекордним став 2017 р., коли було вивезено 442,6 млн. т (рис. 10).

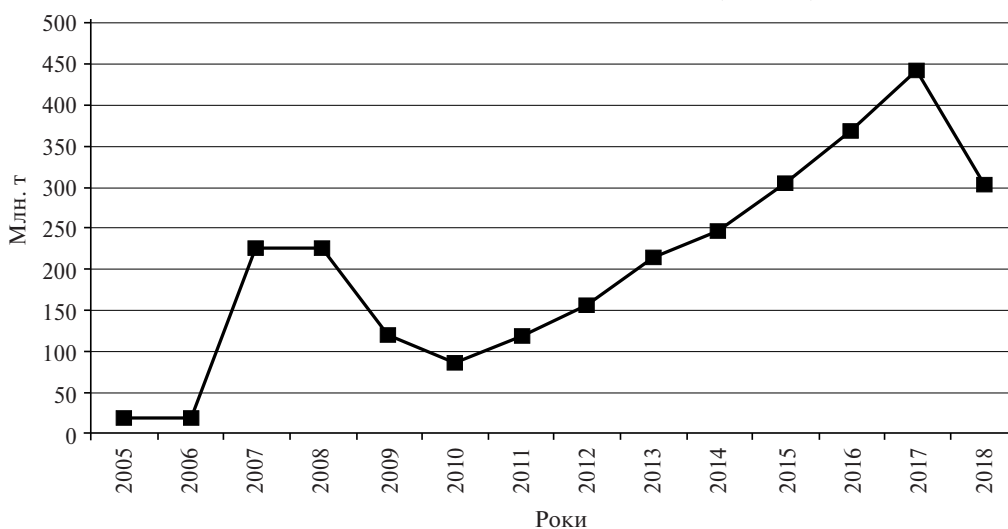

Рис. 10. Динаміка експорту Україною борошна у 2005–2018 рр.

Завдяки такому приросту Україна ввійшла до числа провідних експортерів борошна, проте її частка у світовій торгівлі становить лише 3%, тоді як на Туреччину і Казахстан, які є лідерами світового борошномельного ринку, припадає, відповідно, 29% і 20%. Так, Казахстан поставляє на світові ринки приблизно 10 млн. т зерна на рік і виробляє борошно з твердих сортів пшениці. Це є його конкурентною перевагою, що надає можливість експортувати 3,4 млн. т борошна на рік. Що стосується Туреччини, то вона не вирощує зерно у достатній кількості. За даними Турецького інституту статистики, її головною зерновою культурою є пшениця, виробництво якої сягає приблизно 20 млн. т на рік. Разом з тим Туреччина є вагомим імпортером пшениці, у тому числі й української. Кожного року вона імпортує близько 4 млн. т, тобто 20% від власного виробництва (рис. 11).

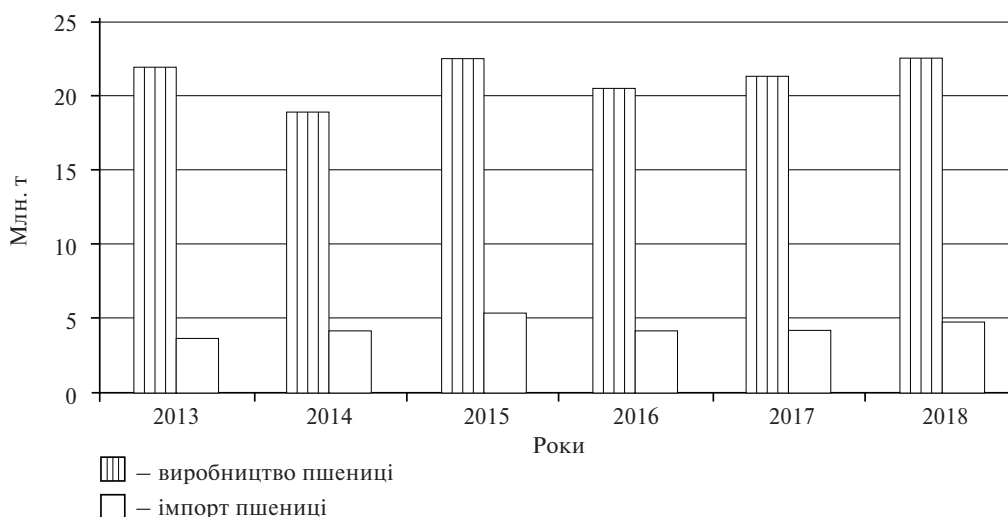

Рис. 11. Динаміка виробництва та імпорту пшениці в Туреччині у 2013–2018 рр.

Тут і рис. 12 побудовано автором за даними Інституту статистики Туреччини (TUIK) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrayna.com/uk/tag/institut-statistiki-turechchini-tuik>.

Попри те, що Туреччина значну частку пшениці імпортує, вона займає лідируюче становище на світовому ринку борошна. У 2006–2008 рр. зовнішні поставки турецького борошна дорівнювали лише 1,2 млн. т, нині ж країна поставляє на світовий ринок 5 млн. т продукту (рис. 12), що в 15 разів перевищує український експорт.

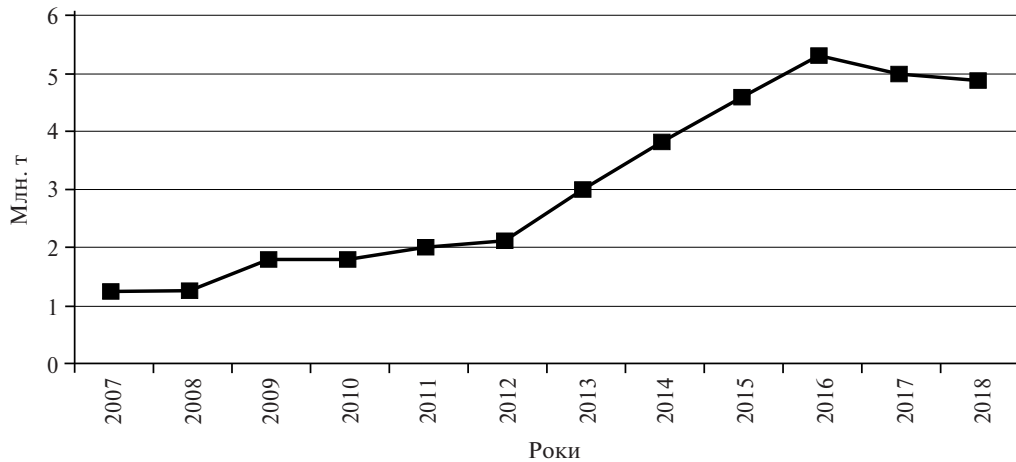

Рис. 12. Динаміка експорту Туреччиною пшеничного борошна у 2007–2018 рр.

Отже, фактично Туреччина є лідером світового ринку борошна, виробляючи його з українського зерна. Конкурентними перевагами експорту турецького борошна є вигідне географічне положення для здійснення поставок на Близький Схід і в країни Африки, а також вдале розташування підприємств близько до портів, що забезпечує низькі логістичні витрати. Крім того, турецькі борошномели працюють у спеціальному митному режимі, який передбачає скасування 60% податків, якщо зерно було перероблено на експортоване борошно.

Для вітчизняних борошномелів розвиток зовнішньоекономічної діяльності є важливим кроком як для збереження галузі, оскільки останнім часом у ній створився надлишок потужностей (однією з причин чого є скорочення чисельності населення), так і для розвитку країни в цілому за рахунок перенесення акцентів з експорту аграрної сировини на продукцію. Україна також має вдале географічне положення для налагодження експортної торгівлі. Сприяє цьому процесу і світовий ринок борошна, який, за оцінками FAO, починаючи з 2000 р. збільшився на 74% і становив 15,5 млн. т у 2018 р. *.

Таким чином, борошномельна галузь має отримати державну підтримку для розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Серед таких заходів доцільно визначити:

- введення податкових пільг при експорті борошномельної продукції та вчасне повернення ПДВ виробникам;
- зниження тарифів на залізничне перевезення борошномельної продукції в бік портів;
- розвиток інституту торговельних представників за кордоном;
- доступ до кредитних коштів для модернізації борошномельних підприємств.

* Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food Agriculture Organization of the United Nations) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/3/I9222RU/i9222ru.pdf>.

Висновки

На підставі викладеного можна дійти таких висновків.

1. На світовому ринку склався істотний дисбаланс між пропозицією та споживанням зерна, який зумовлений рядом базових чинників: відставанням темпів виробництва зерна від темпів зростання чисельності населення та збільшенням споживання зерна у тваринництві. Ці фактори визначають стійкий підвищений попит на зернові культури і впливають на зростання індексу цін FAO. За таких умов Україна відіграє ключову роль у стабілізації світової продовольчої безпеки як провідний експортер зерна.

2. На нашу думку, доречно провести розрахунки рівня національної продовольчої безпеки за виокремленими індикаторами, які безпосередньо належать до показників розвитку зернового ринку та споживання хлібопродуктів і продуктів тваринництва, для виробництва яких використовують зерно, а саме: процент споживання продуктів тваринного походження в добовому енергетичному раціоні людини; забезпечення раціону харчування людини основними видами продуктів, в основі яких є перероблене зерно чи виготовлення яких пов'язано з його споживанням, диференціація вартості харчування населення за соціальними групами за вказаними продуктами; середньодушове виробництво зерна.

3. За результатами проведеного аналізу розрахованих значень індикаторів продовольчої безпеки встановлено, що стан вітчизняного зернового ринку відповідає вектору “голодного експорту”, який характеризується нарощуванням обсягів експорту зерна за рахунок не тільки збільшення його валового збору, а й зменшення споживання зерна як у зернопереробній промисловості, так і в тваринництві. До того ж він стимулює розвиток зовнішньої торгівлі продуктами з низькою доданою вартістю.

4. Проведений порівняльний аналіз зовнішньоекономічної діяльності борошномельної галузі України і Туреччини дає підстави стверджувати, що остання, будучи лідером світового ринку борошна, виробляє його з українського зерна. З огляду на це, запропоновано заходи державного регулювання борошномельної галузі для стимулювання її зовнішньоекономічної діяльності. У подальшому доцільно дослідити перспективи глибокої переробки зерна та розвитку експорту глютаміну.

Список використаної літератури

1. *Саблук П.Т.* Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті. – К. : Ін-т аграрної економіки УААН, 2001. – 94 с.

2. *Власов В.І.* Глобальна продовольча проблема. – К. : Ін-т аграрної економіки УААН, 2001. – 506 с.

3. *Кваша С.М.* Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. – К. : ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2000. – 252 с.

4. *Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І.* та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : моногр. ; [за ред. Геєця В.М.]. – Харків : Вид-во “ІНЖЕК”, 2006. – 240 с.

5. *Щербань В.П.* Організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки регіону. – Суми : СОД “Козацький вал”, 2000. – 288 с.

6. Федулова І.В. Дослідження продовольчої безпеки: принципи і підходи щодо оцінки // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 40–46.
7. Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку // Економіка АПК. – 2018. – № 5. – С. 41–50.
8. Дудар В. Продовольча безпека України та складові її забезпечення у контексті економічної безпеки держави // Вісник ТНЕУ. – 2016. – № 2. – С. 20–32.
9. Колісник Г.М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – № 5. – С. 72–76.
10. Мостенська Т.Л., Федулова І.В., Мостенська Т.Г. Продовольча безпека України та напрями її забезпечення // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2012. – № 46. – С. 103–113.
11. Щербина С.В. Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України // Статистика України. – 2014. – № 3. – С. 61–68.
12. Борисова В.Д., Дубовицкий А.Г. Агфляция как особый тип развития инфляционных процессов // Известия ПГПУ. – 2012. – № 28. – С. 244–248.
13. Банах О.І. Огляд та аналіз міжнародних та вітчизняних методик оцінювання продовольчої безпеки // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2017. – Вип. 1–2. – С. 94–102.
14. Боярунец А. ЕБРР: Локомотивом украинской экономики может стать АПК // AgriNEWS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agrinews.com.ua/show/276724.html>.
15. Зверяков М.І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання // Економіка України. – 2017. – № 11. – С. 3–16.
16. Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными ; [пер. с англ. Н. Автономовой] ; [под ред. В. Автономова]. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

References

1. Sabluk P.T. *Nova Ekonomichna Paradygma Formuvannya Stratehii Natsional'noi Prodovol'choi Bezpeky Ukrainy v XXI Stolitti* [A New Economic Paradigm for Shaping Ukraine's National Food Security Strategy in the 21st Century]. Kyiv, Institute of Agricultural Economics UAAS, 2001 [in Ukrainian].
2. Vlasov V.I. *Global'na Prodovol'cha Problema* [The Global Food Problem]. Kyiv, Institute of Agricultural Economics UAAS, 2001 [in Ukrainian].
3. Kvasha S.M. *Zovnishn'oekonomichna Diyal'nist' APK Ukrainy: Stan, Stratehiya i Takyka Rozvytku* [Foreign Economic Activity of the AIC of Ukraine: State, Strategy and Tactics of Development]. Kyiv, JSC “NICH LAVA”, 2000 [in Ukrainian].
4. Heyets V.M., Kyzym M.O., Klebanova T.S., Chernyak O.I. et al. *Modelyuvannya Ekonomichnoi Bezpeky: Derzhava, Rehion, Pidpryemstvo* [Modeling of Economic Security: the State, Region, Enterprise]. V.M. Heyets (Ed.). Kharkiv, “INZhEK” PH, 2006 [in Ukrainian].
5. Shcherban' V.P. *Orhanizatsiino-Ekonomichniy Mekhanizm Prodovol'choi Bezpeky Rehionu* [Organizational and Economic Mechanism of the Food Security of the Region]. Sumy, SOD “Kozats'kyi val”, 2000 [in Ukrainian].
6. Fedulova I.V. *Doslidzhennya prodovol'choi bezpeky: pryntsyipy i pidkhody shchodo otsinky* [Food security research: principles and approaches to assessment]. *Stratehiya eko-*

nomichnoho rozvytku Ukrainy – Economic Development Strategy of Ukraine, 2014, No. 34, pp. 40–46 [in Ukrainian].

7. Babych M.M. *Indykatory prodovol'choi bezpeky v Ukraini: tendentsii rozvytku* [Food security indicators in Ukraine: development trends]. *Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex*, 2018, No. 5, pp. 41–50 [in Ukrainian].

8. Dudar V. *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy ta skladovi ii zabezpechennya u konteksti ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [Ukraine's food security and its components in the context of economic security of the state]. *Visnyk TNEU – Herald of Ternopil National Economic University*, 2016, No. 2, pp. 20–32 [in Ukrainian].

9. Kolisnyk G.M. *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy ta osoblyvosti ii rozvytku* [Food security of Ukraine and especially its development]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 2015, No. 5, pp. 72–76 [in Ukrainian].

10. Mostenska T.L., Fedulova I.V., Mostenska T.G. *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy ta napryamy ii zabezpechennya* [Food security of the country and its trends of support]. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohii – Scientific works of National University of Food Technologies*, 2012, No. 46, pp. 103–113 [in Ukrainian].

11. Shcherbyna S.V. *Metodolohichni aspekty analizu indykatoriv prodovol'choi bezpeky Ukrainy* [Methodological aspects of analysis of Ukraine's food security indicators]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 2014, No. 3, pp. 61–68 [in Ukrainian].

12. Borisova V.D., Dubovitskiy A.G. *Agflyatsiya kak osobyi tip razvitiya inflyatsionnykh protsessov* [Agflation as a special type of inflation processes]. *Izvestiya PGPU – Proceedings of PSPU*, 2012, No. 28, pp. 244–248 [in Russian].

13. Banakh O.I. *Oglyad ta analiz mizhnarodnykh ta vitchyznyanykh metodyk otsinyuvannya prodovol'choi bezpeky* [Review and analysis of international and domestic methods of food security level evaluation]. *Ekonomichniy visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Economic Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 2017, Iss. 1–2, pp. 94–102 [in Ukrainian].

14. Boyarunets A. *EBRD: Lokomotivom ukrainskoi ekonomiki mozhhet stat' APK* [EBRD: AIC complex may become the locomotive of Ukraine's economy], available at: <http://agrinews.com.ua/show/276724.html> [in Russian].

15. Zveryakov M.I. *Globalizatsiya i deindustrializatsiya: zmist, superechnosti ta sposoby ikh rozv'yazannya* [Globalization and deindustrialization: content, contradictions and ways to solve them]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 11, pp. 3–16 [in Ukrainian].

16. Reinert E.S. *Kak Bogatye Strany Stali Bogatymi, i Pochemu Bednye Strany Ostayutsya Bednymi* [How Rich Countries Got Rich ... and Why Poor Countries Stay Poor]. Moscow, PH of HSE PH, 2011 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 13 вересня 2019 р.

The article was received by the Editorial staff on September 13, 2019.